

ИСТРАЖИВАЊА

Др Бранислав Маровић

СПОЉНО ТРЖИШТЕ И ИЗВОЗ СТОКЕ И СТОЧНИХ ПРОИЗВОДА ЦРНЕ ГОРЕ У XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВИЈЕКА¹

Црна Гора се и по свом географском положају и као државна заједница налазила, у посматраном периоду, између двије велике државе, Аустрије (односно од 1867. године Аустро-Угарске) и Турске, са којима је имала заједничке границе. Те границе нијесу увијек биле мирне. Напротив, било је на њима доста сукоба и жестоких ратних окршаја који су имали јаког утицаја не само на државне политичке односе већ и на размјену трговачких добара преко пазара и, уопште, међусобну трговину.

Унутрашње тржиште Црне Горе, у третираном периоду, с обзиром на слаб ниво његовог развоја, није могло да задовољи тадашње потребе Црне Горе. Такво стање црногорског тржишта упућивало је Црногорце да иду на страна тржишта, од којих су економски зависили, не само економски већ и политички. Затварањем појединих турских пазара поједини погранични крајеви као, на примјер, Бјелопавлићи, Пипери, Кучи и Црмничани, долазили су у врло тежак положај, што је имало негативног утицаја и на стварање јединствене црногорске државе.

¹ Поглавље из студије "Сточарство Црне Горе 1860-1953".

У непосредној близини границе налазили су се турски и аустријски пазари. И географски положај усмјеравао је црногорска племена према појединим пазарима. Један дио Црне Горе који је географски био усмјерен према Котору, као што је Катунска нахија, обављао је своју трговину са тим градом. На Рисан су били упућени Бањани и Граховљани, а на Будву, Бар и Скадар Црмничани. На турске пазаре били су упућени Морачани и Ровчани на Колашин и Беране, Бјелопавлићи на Служ, Пипери и Кучи на Подгорицу, Жупљани на Никшић итд.

У периоду владавине књаза Данила и на почетку владавине књаза Николе дошло је до нормализације трговачког саобраћаја са иностранством, у првом реду са Аустријом и Турском. Како је централна државна власт све више јачала, јачали су и трговачки односи са граничним земљама. Сукобе појединих црногорских група и појединаца у пограничним крајевима, који су доводили до прекида трговачких веза са сусједним земљама посебно са Турском, у овом периоду државне власти су онемогућавале и настојале су да ти односи буду нормалнији како не би долазило до забране трговачког саобраћаја, што је наносило прилично штете црногорској привреди, посебно трговини.

Стање на границама и уопште односе између Црне Горе и, посебно, Турске реметило је стално четовање Црногораца. Чете су биле бројне и састављене од припадника више племена. Оне су упадале на територију Турске или Аустро-Угарске, плијениле стоку, жито и друго а затим су плијен дијелиле међу собом. О томе има доста архивских и других података како су поједина племена као, на примјер, Кучи упадали ради плијена стоке на турску територију, Црмничани у Приморје, Његуши у околину Котора итд.

Законик Петра I из 1798. године забранио је сваку пљачку Црногорцима у Приморју, али не и на турској територији. У вријеме гладних година, а њих није било мало, бројни су упади Црногораца на територије Турске и Аустро-Угарске ради пљачке стоке.

Књаз Данило јача централну власт и државу и тражи могућности за њено међународно признање, онда четовање као такво није могло да опстане, и требало је тражити друге методе. Да би једна држава међународно била призната она није више смјела дозволити себи сталне граничне сукобе. У том смислу Данило I је посебним чланом у Законику најстроже забранио четовање на турској територији у миру. Тиме су раније наредбе о забрани четовања замијењене јачом законском нормом. Међутим, било је тешко реализовати такву одлуку у стварности јер је четовање већином

представљало егзистенцијалну потребу. Четовање је настављено иако су ухваћени кривци били кажњавани и губљењем главе.

Трговачки односи Црне Горе са Боком Которском постоје још од давнина. Још за вријеме немањихке владавине Боком Котор је био главна извозна и увозна лука српске државе.

За вријеме млетачке управе Боком и за вријеме Наполеоновог владања обављана је доста интензивна трговина Боке са сусједним залеђем, Црном Гором и Турском. Роба је одлазила у оба правца без икаквих или незнатних царинских дажбина. Остало је тако све до 1814. односно до 1816. године, када је на снагу ступио неке врсте царински правилник који је регулисао унутрашњу и спољну трговину тзв. Аустријске Албаније, како се тада називала Бока Которска која је била припојена Аустрији.² Тим правилником плаћала се потрошна царина, односно тридесетина на разне животне намирнице и стоку за клање набављену у Црној Гори. Тиме је престала дотадашња слобода обостране робне трговине.

Почетком 1824. године аустријске власти су изван зидина града, у предјелу Порта Фиумера отвориле "Црногорски пазар". На том простору била је саграђена једна канцеларија и успостављена служба мјера како би се спријечио даљи нелегални довоз црногорске робе који је био изван которске власти. О "Црногорском пазару" у Котору писало је неколико странаца, али овом приликом интересантна су запажања генерала Велдена који неколико година касније, послје већ поменуте године (1824), пише о том пазару: "Црногорци два пута у недјељи долазе у Котор на пазар, који се изван вароши држи. С градског бријега види се развалина, из које се Фиумера доље слијева, ту су стијене тако испрекрштане и једна у другу с дивљим изгледом зарашћене да се појмити не може како је можно да људи туда пролазе и прелазе, а при свем том то је друм, којим се у Црну Гору иде.(...) Од пазара на један пушкомет има једна воденица; ту Црногорци скину своје оружје и један од њих остане да га чува, јер им је забрањено оружаним на пазар долазити, као што без нарочите дозволе не смију ни у варош ући, док жене слободно и без писма приступ имају."³ Аустријске власти су 5. априла 1830. године донијеле нови царински правилник који је прекомјерно отежавао увоз стране робе па самим тим и оне црногорске провенијције. Успостављање царинске баријере на робу негативно се одразило на дотадашњу корист од слободне трговачке активности. Како је

² Шиме Перичић, Прилог познавању трговине између Котора и Црне Горе од 1815 - 1850 године, *Acta historico-oeconomica Jugoslaviae*, vol. III, Загреб 1976, 62.

³ "Записи", књига XIX свеска 1 - јануар 1938, 25.

трговина Црногораца на овом пазару била једна врста трампе и то оптерећена царинама, они су се окренули више према Турској у којој су почели набављати чак и морску со. Ефекат наметања царина на црногорску робу био је негативан. Стога је окружна управа у Котору захтијевала хитну реституцију слободне трговине с Црном Гором. Профит државе био је незнатан и био је смањен у односу на претходне године прије увођења нових прописа о царинама. Међутим, у томе окружна управа није тада успјела.

У раздобљу 1815-1850. године трговински односи Црне Горе и Котора настављени су и манифестовали су се у три облика: извозу, увозу и транзиту робе. Прије 1815. године, а и послије, Црна Гора је осим пољопривредних вишкова (грожђа, воћа, поврћа, кестена, траве, дрва) Котору нудила стоку за клање, суво месо и друге сточне производе, слатководну рибу и жито, иако је Црна Гора оскудијевала том врстом животне намирнице коју је набављала већином у Русији. Од стоке извожени су волови, овце, козе, јагњад, јарад, свиње, муле... У периоду 1839-1848. године обично се број волова у извозу кретао годишње око 2.500 комада, мула око 50 комада, оваца око 12.000 комада, коза око 6.000 комада, свиња око 2.000 комада, јагњаци и јаради око 1.500 комада. Осим наведених врста стоке извезено је просјечно годишње, у поменутом периоду, око 208.000 фунти сувог меса и око 15.000 фунти свињског меса.⁴ Потребно је нагласити да је годишња вриједност извоза Црне Горе на которски пазар у периоду 1815-1850. године била увијек већа од увоза.

Црногоци су набављали у Котору робу која им је била потребна, пошто су продали своју робу. Таква трговина била је чиста трампа, замјена своје робе за страну. Почетком друге аустријске владавине Далмацијом, та је трговина обављана стихијски, недовољно организовано. Да би то спријечили власти у Котору су ускоро организовале пазар три пута седмично. Такви су пазари држани били у Будви, Херцег-Новом, Рисну али су били слаби у поређењу са которским. Црногорци су у Котору највише куповали вино, маслиново уље, прах, обрађене коже, затим одјевне предмете, метале, стакло, воштанице, намјештај, рибарске мреже, пиринач, шећер, со, ракију, бакалар, љекове и друго.

Познато је да је један дио трговачког промета између Црне Горе и Котора представљао само транзит робе кроз которску луку у оба правца.

⁴ ХАЗд, (Хисторијски архив Задар) Президијални списи Намјесништва 1840, VII/1, 753/п, 1842, VII/1, 2789/П, 7/1, 2782/п, 1847, VII/1, 18/п, 1849, VII/1, 31/п.

Послије Наполеоновог пада па до средине XIX вијека били су веома развијени трговачки односи између Црне Горе и Котора, па и онда када су на аустријско-црногорској граници владали немири и сукоби.

Што се тиче овог периода може се констатовати да је, уопште узевши, трговачки промет између Црне Горе и Котора у првој половини XIX вијека био интензиван и значајан. Посебно у овој трговини треба истаћи трговину стоком и сточним производима Црне Горе која је и по количини и по вриједности била на првом мјесту на љествици извозних производа. Међутим, овај извоз био би и свакако већи да није било царинских баријера од 1830. године.

Те царинске, односно, законске баријере постојале су и у периоду који нас посебно интересује (крајем XIX и почетком XX вијека). Овдје ћемо истаћи једну мјеру коју су завеле аустријске власти 1. јануара 1880. године. Дотадашњи статус који је уживала Бока Которска заједно са Далмацијом као посебно царинско подручје законом из 1879. године било је укључено у "опште аустроугарско царинско подручје"⁵, што је значило да је остала без дотадашњих бенефиција. На основу поменутог закона у Боки су 1880. године основане неколике царинске испоставе и то у: Херцег-Новом, Мељинама, Рисну, Перасту, Котору, Будви и Спичу.⁶ Тако успостављена царинска контрола имала је негативног утицаја на трговину и њен промет је одмах почео да опада. Црногорци су се окренули са својом робом према турским пазарима.

На такву ситуацију још више је утицало повећање и то осјетно царинске стопе од 25. маја 1882. године. Велико повећање царинске тарифе донио је и закон од 21. маја 1887. године. Почетком овога вијека 1903. године и Црна Гора ће донијети два закона о царинама који ће негативно утицати на трговину Црне Горе са Боком Которском, јер су царинске стопе повећане.⁷

Са свим наведеним царинским мјерама трговина између ова два партнера је смањена. Посебно је Бока била погођена несташицом меса, јер је било све мање увоза стоке из Црне Горе на бокешким пазарима. Бока, оскудна у пашњацима била је оскудна и у стоци. Оно мало стоке што су имали бокељски сељаци у току љета су издизали на брдска црногорска

⁵ Славко Мијушковић, Ангажованост бокељских општина око склапања трговачког уговора између Црне Горе и Аустро-угарске, "Историјски записи", бр. 3-4/1974, 317.

⁶ Исто, 318.

⁷ Ради се о два закона: Царински закон, и Закон о царинској минималној тарифи, који су објављени као: Црногорски закон за књажевину Црну Гору, Цетиње 1903.

пасишта. Царинским мјерама, о којима смо говорили, могли су, приликом враћања стоке, бити подвргнути увозној царини и глоби.

Имајући у виду цјелокупно стање које је проузроковано царинским баријерама на узајамну трговину између Црне Горе и Боке Которске и на стање снабдијевања месом Котора и Боке, општина Котор је на сједници своје управе одржане 16. октобра 1903. године одлучила да сачини један акт у виду меморандума који је послала Главном одбору трговачко-обртничком вијећу у Бечу 21. октобра 1903. године, којим је тражила снижење царина на говеда увезена из Црне Горе.⁸ Пошто власти у Бечу нијесу реаговале на меморандум и на још неке захтјеве, 16 општина углавном бокелјских (Котор, Херцег-Нови, Рисан, Будва, Пераст, Прчањ, Муо, Доброта, Ластва, Тиват, Столив, Кртоли, Грбаљ, Луштица, Паштровићи, Спич) упутиле су га средином марта 1905. године Централном савезу аустријских индустријалаца за припрему трговачких уговора у Бечу и предложиле склапање трговачког уговора са Црном Гором. Скупштина бокелјских општина предложила је тарифе за увоз стоке и меса из Црне Горе које би биле обухваћене уговором.⁹

Ни последњи захтјев бокелјских општина није имао никаквог ефекта, већ је управо послије годину дана централна аустроугарска власт донијела нови закон о царинској тарифи 13. фебруара 1906, а ступио је на снагу 1. марта исте године.¹⁰ Поменути закон одредио је знатно увећану царинску тарифу.

Послије ступања на снагу поменутог закона опет су реаговале бокелјске општине, шаљући централним властима у Бечу нове приједлоге, датиране марта 1906. године, тражећи снижење царине како би црногорски сељак доносио своје производе на пазаре у Боки и куповао на њима робу за своје потребе. Бокелјске општине у свом обраћању Бечу указују на сиромаштво црногорског сељака који већином нема новца да унапријед плати царину. Стога се предлаже да се у Котору, Будви, Рисну и Херцег-Новом пазари ослободе царине, док би се царина плаћала пошто би се извезла роба из пазара. Предложене мјере, по мишљењу бокелјских општина, искључивале би посредовање црногорских трговаца и тако би се довео црногорски народ у непосредну везу са бокелјским купцем. Општине

⁸ ИАК (Историјски архив Котор), Фонд Општине Котор (ОК) СХХХХХХ, 553.

⁹ Предложене тарифе биле су: за вола за клање и домаћу употребу 4 круне, за краву двије кр., јуне 2 кр. теле 2 кр. овцу или козу 0,40 кр, јагње и јаре до 10 кг без царине, а преко 10 кг 0,30 кр., свиње до 10 кг. 0,60 кр., свиње веће од 10 кг 3 кр, месо сушено сољено до 100 кг, 3 кр. итд. (Исто).

¹⁰ Славко Мијушковић, н.р. "Историјски записи" бр. 3-4/1974, 225.

наглашавају такође да је висока царина била узрок што су Црногорци непосредно извозили своју стоку на Малту, у Марсеј, Италију и указују да би Бока, када би постала отворени пазар за црногорског сељака, била као и прије главни транзитни центар црногорске трговине. У поменутом документу се даље указује на слабу развијеност сточарства у Боки и на зависност Боке како у потрошњи меса из Црне Горе тако и остваривању трговинског промета и користи које он доноси. Указује се и на повећање цијена меса у Боки које су, од 1882. године, од увођења царина утростручене па се напомиње да су оне веће него у Бечу. Дати су подаци о клању волова у Котору за три године, па се наводи да је 1903. године заклано и продано 1.376 волова, 1904. године 1.179 и 1905. године 1.066 волова.¹¹ Дати су такође подаци о потрошњи конзумне стоке годишње у Боки. Та потрошња била би око 6-7.000 волова, 5-6.000 крава, бикова, телаци, јунаци, 30.000 коза и оваца, 78.000 јагњаци и јаради.¹² Бокелске општине траже да се стално уреде трговачки односи са Црном Гором, са највећим повластицама при увозу црногорске робе.

Овако документовани и аналитички приједлози бокелских општина ипак су имали утицаја у Бечу и већ јула 1906. године Министарство финансија доноси одлуку "да се сва трговачка роба из Црне Горе има у царинском погледу сматрати као најпривилегованија".¹³ Оваква одлука власти у Бечу није донијела онаква олакшања у трговини са Црном Гором како су то предлагале бокелске општине склапањем трговачког уговора. До склапања таквог уговора доћи ће тек 6. фебруара 1911. године, када су представници и опуномоћеници црногорског краља и аустроугарског цара потписали на Цетињу Трговачки и навигациони уговор између Аустро-Угарске и Црне Горе.¹⁴ Уговором је прецизирана највећа повлашћеност уговорених страна што се тиче трговине и навигације као и плаћање одговарајућих царина и такса. За увоз 6.000 волова годишње до 300 кг тежине, 20.000 оваца, коза, јаради и јагњаци и за 1.000 метарских квинтала кастратине из Црне Горе, али не и изван ње, царина је била ослобођена. Црногорска влада се са своје стране обавезала да ће дозвољавати извоз назначених количина стоке и кастратине без плаћања извозне царине.¹⁵ Уговор је ступио на снагу тек почетком марта 1912. године ратификацијом потписница уговора.

¹¹ Исто, 330.

¹² Исто.

¹³ Исто, 335.

¹⁴ Уговори о трговини и пловидби, Цетиње 1912, 49.

¹⁵ Исто.

Прије доношења трговинског уговора дошло је крајем 1908. и почетком 1909. године појавом босанско херцеговачке кризе коју је изазвала анексија Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске царевине до бојкота аустроугарске робе у Црној Гори. Анексија Босне и Херцеговине изазвала је у Црној Гори масовне протесте и митинге на Цетињу и у скоро свим мјестима у Црној Гори. Влада Црне Горе је одбила да призна одредбе члана 29. Берлинског уговора. Црногорска влада 28. новембра 1908. године увела је максималне тарифе на сву робу која се увозила из земаља са којима Црна Гора није имала трговачке уговоре. Пошто са Аустро-Угарском Црна Гора није имала трговачки уговор ова мјера прекинула је трговачке односе са овом земљом. У доношењу овакве одлуке црногорска влада се више руководила политичким него економским разлозима. Аустро-Угарска је одмах одговорила на овакву одлуку црногорске владе и у Котору примијенила максималне тарифе на црногорску робу. Одлуку владе о увођењу максималних тарифа црногорски трговци су са задовољством поздравили и робу из Аустро-Угарске су строго бојкотовали. Одлучили су такође да увозну робу превозе преко Бара, што је било од значаја за ово пристаниште. Пошто је извршила бојкот аустријске робе која је у Црној Гори била на "гласу" по свом квалитету и привилегијама које је уживала, Црна Гора се морала окренути према другим земљама и са њима надокнадити робу из Аустро-Угарске. Стога је Црна Гора тражила бољу размјену роба са Француском и другим земљама.

Захтјеву црногорских трговаца да се лука у Бару прогласи слободном књаз Никола је удовољио и прогласио ову луку за слободну луку, а околно земљиште слободном царинском зоном.

Послије рјешавања босанске кризе црногорски Централни одбор за бојкот робе, који је био формиран послје сједнице црногорских трговаца на Цетињу, донио је одлуку о прекиду бојкота аустроугарске робе 20. априла 1909. године.

Интересантно је у вези овог бојкота аустријске робе истаћи како су бечка и будимпештанска штампа реаговале и какав је био одговор црногорске штампе. Одмах послје анексије похрлили су аустроугарски трговачки путници у Црну Гору како би наплатили своја дуговања од црногорских трговаца. Дуговања су била исплаћена мада рокови исплате нијесу били доспјели.¹⁶ Аустроугарски трговци изјављивали су том приликом да су из Црне Горе понијели више новца него икада до тада и да им је жао што је уопште дошло до бојкота.¹⁷ Ипак, и поред свега тога

¹⁶ "Цетињски вјесник" бр. 13/1909, од 14. фебруара.

¹⁷ Исто.

аустроугарска штампа је тврдила како су црногорски трговци несигурни и како им не треба вјеровати на ријеч. Стога ова штампа опомиње своје трговце да се не упуштају у пословне везе са Црном Гором, јер ће наплата робе бити доведена у питање пошто ће црногорске фирме прогласити стечај.

Црногорска штампа, у првом реду "Цетињски вјесник", одговара на овакво писање аустроугарске штампе и каже: "Ти исти трговци (црногорски-прим. Б. М.) били су им добри док су своје радње пунили њиховом (аустроугарском-прим. Б. М.) робом и док су са њима радили, а од како су Аустрији окренули леђа и бојкотовали је онда су сумњиви и проблематични. Прелазећи преко таквих инфамија са презрењем, нама је особито мило што се можемо зауставити на једну свијетлу појаву у том погледу. Њу нам открива "Обзор".¹⁸ "Цетињски вјесник" затим даље преноси текст загребачког "Обзора" у којем се побијају тврдње аустроугарске штампе о несолвентности црногорских трговаца и на крају закључује: "Аустријска штампа нас и овом приликом потсећа на ону басну о лисици, којој је било кисело грожђе тек онда када га није могла да дохвати".¹⁹

Аустро-Угарска је у трговинским односима са Црном Гором почетком XX вијека била најважнији трговински партнер. У извозу Црна Гора се оријентисала на свог сусједа у Приморју и друге њене области, док је из Аустро-Угарске највише увозила и у периоду 1903-1914. године укупни увоз из ове земље у Црну Гору кретао се од 50 до 75%. Овако велики проценат учешћа аустроугарске робе у укупном увозу Црне Горе може се објаснити из више разлога. Сусједство и блискост економски развијене и јаке, за оно доба, Аустро-Угарске државе са којом су Црна Гора и црногорски трговци успоставили добре трговачке везе, добијајући кредите и извозећи преко њеног територија и њених трговаца највећи дио својих робних вишкова, утицали су на тако велику обострану трговачку размјену Црне Горе. На тако велику повезаност црногорске трговине са Аустро-Угарском утицало је и то што Црна Гора од половине XIX вијека па све до 1906. године није имала свој новац, већ је употребљавала аустријски и турски. У аустријској се монети вршио обрачун свих економских послова. И када је исковала свој новац - перпер, у Бечу, он је по вриједности био изједначен са аустријском круном.

¹⁸ Исто.

¹⁹ Исто.

У раздобљу 1860-1915. године прве податке о спољној трговини Црне Горе са Аустријом оставио је руски конзул у Дубровнику К. Петковић.²⁰ Податке које је објавио, Петковић је добио од аустријских царинских власти у Котору и односе се на 1863. годину, док је податке о финансијском стању у Црној Гори прикупио на лицу мјеста и по званичним документима.

Према Петковићу, Црна Гора је преко царинарнице у Котору у току 1863. године имала транзит: сушеног меса (кастрадине) у висини 30.168 аустријских фунти, сира 13.028 фунти, кожа 125.560 фунти и друге робе у укупној вриједности 587.525. фунти.²¹ Што се тиче увоза преко ове царинарнице он је био у поменутој години свега 3.355.893 аустријских фунти.²²

На пазару у Котору, како истиче Петковић, продато је у току 1863. године: свиња и ситних прасади 1.984 комада, волова 3.635 комада, ситне стоке 11.520 комада и друге робе.²³

Сталне економске везе између Црне Горе и Бокe Которске, налагале су и стално постављање свога агента у Котору. Почетком 1870. године постављен је за црногорског агента у Котору Петар Рамадановић, па је он други званични дипломатски представник Црне Горе, јер је прије био постављен представник у Скадру. Поред осталих послова црногорски агент у Котору посебно се старао о наплати дуговања између црногорских и аустријских поданика и учествовао у рјешавању пограничних спорова до којих је, углавном, долазило због стоке и сточних пасишта. Ти стални нереди на границама Црне Горе са Аустријом и Турском били су у центру пажње централне црногорске власти, о чему смо већ писали.

У периоду послије стицања независности спољна трговина Црне Горе са Аустријом биљежи скоро уједначени биланс. За десет година од 1891. до 1900. године однос извоза и увоза Црне Горе са Аустријом био је 5.293.000 према 6.001.000 круна, са свега пасивним билансом од 708.000 круна. Према томе, трговачки промет Црне Горе са Аустријом био је у поменутом десетогодишту уједначенији него у периоду до половине XIX вијека.

Почетком XX вијека спољна трговина Црне Горе добија нове услове за свој успјешнији развитак. Као што смо већ рекли, закључен је трговински уговор са Аустро-Угарском 6. фебруара 1912, а затим са

²⁰ К. Петкович, Црна Гора и Црногорци, Санктпетербург 1877, 374-378.

²¹ Исто.

²² Исто.

²³ Исто.

Италијом, Белгијом, Француском, Србијом, Египтом, Њемачком, Грчком, Холандијом, Бугарском, Румунијом, Турском, Русијом, Швајцарском и Енглеском.

Склопљени уговори имали су клаузулу највећег повлашћења. Неразвијеној Црној Гори та клаузула мало је помогла, већ су од ње имале највише користи развијеније државе, а све су оне тада биле неупоредиво економски развијеније од Црне Горе.

Задржаћемо се сада на трговинској размјени Црне Горе са Србијом.

Године 1890. црногорска влада покренула је код српске владе иницијативу да њихове земље ступе у трговинске односе. Услови за неку значајнију размјену између ове двије земље били су тада веома лоши. Природна саобраћајна веза између ове двије државе била је прекинута Новопазарским санџаком који је био под турском влашћу. Тако да је трговина између ове двије државе текла све до 1896. године Јадранским морем преко Ријечке луке, затим жељезницом преко Аустро-Угарске до Београда.

Први уговор потписан је 1. маја 1891. године са важношћу нешто више од годину дана. Овим уговором и једна и друга страна потписница уживале су право највише повлашћене државе. Други уговор потписан је у новембру-децембру 1895. године на неограничено вријеме, са такође највишим повластицама. Међутим, трговинска размјена између Црне Горе и Србије била је веома скромна. Према подацима које је донио "Трговински гласник" Црна Гора је у 1894. години извезла у Србију робе у вриједности од 4.653. динара, а 1895. године 13.900 динара, у 1901. години 19.110. динара и 1902. години 8.246 динара.²⁴ За извоз из Србије у Црну Гору нема података. Познато је да је Црна Гора извозила укљеву (сарагу), маслиново уље, руј, а увозила је из Србије шљивовицу, суво месо и суве шљиве.

Стање трговинских односа зависило је од стања политичких односа. Када су политички односи били лоши такви су били и трговински или обратно, када су политички односи били добри и трговина се развијала добро.

Према статистичким подацима у раздобљу од шест година (1905-1910) укупни биланс извоза и увоза Црне Горе кретао се у размјери 12.445.986 према 37.355.982 перпера, што је за 24.909.996 перпера негативни

²⁴ "Трговински гласник", бр. 13/ 1894, бр. 19/1903.

спољнотрговински биланс.²⁵ Овакво велики дефицит трговачког биланса Црне Горе тешко је било покрити. Задуживање и узимање кредита у иностранству била је неминовна појава. Тако је Црна Гора постајала све више зависнија од земаља давалаца кредита и била је њихов вјечити дужник. Неки кредити које је тадашња црногорска држава користила, као онај из 1909. године, биће враћени тек 1998. године.

Структура извоза Црне Горе у периоду од 1903-1910. године показује какав је значај имало сточарство и његови производи.²⁶ Стока и сточни производи и у овом раздобљу, као и у оним ранијим, чинили су најзначајнији дио извоза Црне Горе, што се види из сљедећих података. У 1903. години извезено је укупно 13.447 комада разне стоке. Највише је извезено брава 6.443., затим оваца 5.738, коња и кобила 851, крава, јунади, јуница 232, коза и јаради 148 и волова 35. У 1904. години извоз је обухватио укупно 12.255 комада разне стоке. И у овој години највише је извезено брава 3.797 комада, коња и кобила 3.004, оваца и овнова 2.982, коза и јаради 1.773, крава, телаци, јуница 546 и волова и бикова 143. У овој години број коња у извозу заузима високо мјесто, што ће задржати и у осталим годинама осим у 1903, 1906. и 1907. години. Велик број коња у извозу јесте резултат добре цијене коју је у првом реду давало италијанско тржиште на које се углавном црногорска стока извозила.

У 1905. години извезено је укупно 42.553 комада стоке у вриједности од 1.257.792 перпера. Од тог броја највише је било оваца 23.460, коза 6.026, говеди 5.841, свиња 4.438, коња 2.751, мазги и магаради 37. Сувог меса је извезено 1.372 кг, коже 172.310 кг.

Извоз у 1906. години је обухватио укупно 37.198 комада стоке у вриједности од 1.010.987 перпера. Оваца је извезено 23.998, говеди 4.239, свиња 4.990, коза 3.408, коња 519 и мазги и магаради 44. Сувог меса извезено је 201 кг, коже 214.377 кг.

У 1907. години извезено је укупно 28.469 комада стоке у вриједности од 851.124. перпера. Оваца 18.281 комад, говеда 4.973., свиња 2.781, коза 2.153, коња 261 и мазги и магараца 90 комада. Сувог меса је извезено 1.312 кг, коже 140.188 кг.

²⁵ Статистика увоза и извоза за године 1905-1910, издање Министарства финансија и грађевина, Пореско-царинска управа, Цетиње 1911.

²⁶ За 1903. и 1904. годину дошли смо до података израчунавањем на основу одобрења које је давао за извоз ветеринар Санитетског одјељења Министарства унутрашњих дјела, ДАЦГ (Државни архив Црне Горе) фасцикле бр. 120, 121, 122, 123, 124, 125, 127 за 1903. годину и фасцикле бр. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 за 1904. годину. За 1905-1910. годину коришћени су подаци статистике увоза и извоза за 1905-1910. годину Министарства финансија и грађевина, Цетиње 1911.

У 1908. години извезено је укупно 49.646 комада стоке у вриједности од 1.378.254 перпера. Оваца је извезено 29.974. комада, коза 6.304, говеда 5.930, свиња 4.623, коња 2.795, мазги и магараца 20, сувог меса 17.787 кг, коже 231.979 кг.

У 1909. години извезено је укупно 23.108 комада стоке у вриједности од 1.148.222. перпера. Оваца је извезено 7.375 комада, коза 4.938, говеда 4.193, коња 3.362, свиња 3.147, мазги и магараца 93, сувог меса 11.020 кг, коже 235.208 кг.

У 1910. години извезено је укупно 23.501 комад стоке у вриједности 1.144.276 перпера. Овце и брави су као у свим посматраним годинама заузеле по бројности прво мјесто 9.320 комада, говеда 4.765, свиње 3.986, коњи 3.062, козе 2.343 и мазге и магарци 25 комада, сувог меса је извезено 15.240 кг, коже 158.872 кг.

У подацима о извозу 1905-1910. године дата је вриједност извоза стоке, сувог меса, коже из којих се види да извезена стока, суво месо и кожа у појединим годинама чине више од половине укупног извоза, а у 1905. години, на примјер, чак око 74% вриједности укупног извоза Црне Горе.

У периоду 1905-1910. године извезено је стоке и коже у вриједности 6.500.000 перпера, што је било више од половине укупно оствареног извоза.

У раздобљу 1905-1910. године извезено је укупно: 13.000 коња у вриједности 1.300.000 перпера, 30.000 говеди у вриједности 1.800.000 перпера и 24.000 свиња у вриједности од 280.000 перпера.

Црногорски извоз стоком, кожама и сувим месом обавља се са Француском, Малтом, Аустро-Угарском, Италијом и Турском.

За извоз стоке у Француску Црна Гора је користила свој највећи трговачки брод "Јарослав". Овај брод добијен је на поклон од Русије децембра 1890. године. Брод је коришћен свега четири године, а затим је враћен дародавцу у Одеси, јер је био због високог одржавања нерентабилан. "Јарослав" је у четири године неколико пута извозио стоку из Црне Горе.²⁷ Почетком октобра 1891. године извозник стоке Перо Матов Вукотић укрцао је у Котору 3.526 брава и овим бродом извезао у Француску. У Марсељу царинске власти нијесу хтјеле признати "здравствени лист" аустријских лучких власти у Котору, па је тек на интервенцију капетана брода и његову часну ријеч да је стока из Црне Горе, одобрено од стране француских власти искрцавање стоке. Што се тиче увоза Француска је

²⁷ Игњатије Злоковић, Црногорски параброд "Јарослав", Историјски записи, св. 2, 1953, 517.

тражила да овце имају чистог меса од 17-24 кг. Пошто су црногорске овце имале меса од 17,21 кг онда их је Француска прихватала. Извоз се обично обављао од 1. октобра до 1. марта када је био најмањи увоз оваца из Алжира и Туниса. Овим бродом извожена је стока и из Бара. Тако је октобра 1902. године извезено у Марсеј 3.000 оваца.²⁸ Послије потписивања трговинског уговора 30. јуна 1892. године између Црне Горе и Француске дошло је до унапређења трговинских односа, посебно извоза стоке. У том циљу влада Црне Горе жели да те односе још више унаприједи и шаље Вука Вулетића, предсједника Цетињске општине у Француску како би тражио купце за стоку и ојачао продају стоке у Француској, с обзиром на тешко стање црногорске спољне трговине због високих царина у сусједним државама. Вулетић је уговорио одређене контингенте црногорске стоке, па је током јесени 1895. године извезено у Француску три пута укупно 12.406 брава.²⁹ У спољној трговини Црне Горе са Француском стока је била главни извозни артикал. Вуко Вулетић је својим радом у Француској имао успјеха па је 1897. године извезено 13.050 оваца.³⁰

Трговац Вуко Вулетић извезао је у Француску 1899. године 15.000 оваца, а 1902. године 25.000 брава, заједно са трговцем Марићем.³¹

У току 1903. године Вуко Вулетић и А. Спасић извезли су у Марсељ 18.000 овнова, а на Малту 1.050 волова и 400 овнова, у Бари и Бридинзиј 8.000 овнова и 600 крава и волова.³²

Извоз стоке у Француску, према подацима француске статистике, у периоду 1905-1907. скоро је био престао, односно био је безначајан. На овакво стање увоза црногорске стоке утицало је знатно повећање минималне царинске тарифе. У 1908. години дошло је до повећања извоза црногорске стоке у Француску. Извезено је око 12.000 брава.³³

Црна Гора је у посматраном раздобљу показала интересовање за развој економских веза са Француском. У вези са унапређивањем тих веза расла је и економска размјена што се одразило и на извоз црногорске стоке. Жеља Црне Горе била је не само да се унаприједи економске везе

²⁸ "Глас Црногорца", бр. 43/1892.

²⁹ ДАЦГ, МФ, 1895, Ф. I,II, протокол куповине брава.

³⁰ Др Димитрије - Димо Вујовић, Црна Гора и Француска 1860-1914, Цетиње 1971, 418.-

³¹ "Независност", Сплит, бр. 8/1899 и "Глас Црногорца", бр. 48/1902.

³² "Глас Црногорца", бр. 4/1904

³³ Др Димитрије Димо Вујовић, н. д. 422.

већ су у питању били и политички мотиви, јер се требало ослободити економске зависности од Аустро-Угарске.

У третираном раздобљу повремено је долазило и до забране трговине стоком због појаве говеђе куге у сусједним земљама. Црна Гора се штитила од те заразне болести тиме што су одређивани на улазу преко границе контумаци у којима ће стока провести најмање осам дана.

Са извозом стоке указала се потреба и за сточним пасошима који су уведени 1885. године и то као марвенске путнице (пасоши). Пасоши су били на српском и италијанском језику и имали су сљедеће податке: име и презиме власника стоке, име и презиме пратиоца, укупан број и опис стоке, определилиште, гдје су издани и када, печат и ко их је издао. Све до 1906. године пасоше су издавали капетани, а затим је уведен здравствени пасош за стоку чији је садржај био на српском и француском језику и издаван је од стране државног ветеринара.³⁴

Према казивању Антонија Балдачија Црна Гора је за извоз стоке имала специјални сертификат којег је овјеравала аустроугарска легација на Цетињу, "вјероватно из разлога што стока транзитира ову империју преко Котора или Рисна за нашу земљу (Италију - прим. Б. М.)"³⁵ Балдачи се залаже да се у Италију увози из Црне Горе заклана стока у расхладним коморама парабродима компаније "Пуља" који су саобраћали на директној линији из Котора и Бара за Бари и Бриндизи. Он такође предлаже да се у Италију извозе "младе животиње умјесто одраслих или старих."³⁶

Главне извозне луке за црногорску стоку биле су прво Котор и Рисан које су се налазиле на аустријској територији. Међутим, добијањем Бара и изласком Црне Горе на Јадран, књаз Никола је настојао посебно од 1881. године да пристаниште у Бару што више активира као извозну луку Црне Горе. У том смислу извозницима су даване велике повластице како би преко те луке извозили стоку и другу робу.

Поједине врсте стоке извожене су, углавном, само у једну земљу. Тако је ситна стока извожена у Француску, коњи у Италију а крупна стока на Малту. Један мањи дио стоке извожен је у Босну и Херцеговину и Скадар (Турску).

³⁴ ДАЦГ, МУД Ф. 1906, 1742.

³⁵ Црна Гора врата Балкана-путописи и записи европских ботаничара, А. Балтачи, Говеда, овце и козе у Црној Гори, "Обод" Цетиње 1991, 870.

³⁶ Исто, 869.

У третираном периоду, посебно крајем XIX и почетком XX вијека, Црна Гора је у својој економској политици настојала да се ослободи утицаја и економске експанзије Аустро-Угарске, тражећи ослонаца за привредну сарадњу са сусједном Италијом и са Француском. Али са тако јаким политичким и трговинским партнером, каква је била црно - жута царевина, Црна Гора нити је могла нити је на другој страни нашла замјену за економску сарадњу за тако јаког сусједа. Спољно тржиште које је било непосредно уз границу Црне Горе као што су пазари у Котору, Рисну, Херцег-Новом, Будви и преко њих многи трговачки центри у Далмацији, Италији, Француској остали су и даље, све до краја црногорске државности, центри преко којих је Црна Гора остваривала највећи свој извоз и увоз а стока и сточни производи, како смо истакли, доминирали су у њеној спољнотрговинској размјени са иностранством.

Dr Branislav Marović

**THE FOREIGN MARKET AND THE EXPORT OF LIVESTOCK AND
LIVESTOCK PRODUCTS OF MONTENEGRO IN 19th AND AT THE
BEGINNING OF 20th CENTURY**

SUMMARY

On the basis of the archive and other sources, it is given review of Montenegrin foreign trade with Austria - Hungary, France, Italy, Malta, Serbia in livestock and livestock products in given period. It is pointed to weak development of internal market of Montenegro and its dependence on foreign market, both economic and political, mainly of Austria - Hungary with which it was intensively connected through Bay of Boka Kotorska. It is also pointed to law regulations and interstate trade agreements which regulated custom and other mutual trade relations between Montenegro and other states, as well on boycott of Austria - Hungaria merchandise by the end of 1908 and at the beginning of 1909 by Montenegro, because of Austria - Hungarian annexion of Bosnia and Herzegovina.

Livestock and livestock products made the most important part of export, even more than a half of the total amount in structure of Montenegro export, in given period.

It is also given survey of export of total number of certain kinds of livestock and the value of that export.

Attention is paid to transportation of livestock from ports in Bar, Kotor, Risan, as well to suggestion of an Italian A. Baldači about trade improvement of livestock between his contry and Montenegro.

Montenegro tried, especially by the end of 19th and at the biginning of 20th century, to remove the influence and the economic expansion of Austria - Hungary, searching economic partners in Italy and France.